

mutat föl. Az író azonban ezen is túllép: a sorsok pillanatnyi összefonódását, a véletlen emberi találkozások kisüléseit is hitelesen rögzíti. Szerkesztőelvére jellemző, hogy egyetlen alaphelyzetből bontja ki mindazt, ami a szereplők sorsában közös. Ez áttételes módon még a címadó novellára is jellemző: romantikus színezetű történet egy jólelkű öregemberről, aki csak a kutyákban találta meg azt a társaságot, amelyet az emberekől hiába várt. Az emberi sorsok összecsapása az *Özvegyekben* a leghevesebb. A négy szereplő viszonyát bizonyára világosabbá tette volna, ha többet tudunk az őket összekapcsoló Kassai Kornélról. A jellemek megformálása azonban így is értékessé teszi a drámát. Hanna útja, alakja a művészetért mindent odahagyó ember jó szándékának kudarcát mutatja. Anna sorsa azt példázza, hogy a szabályosra kerekített élet embertelenné válhat. Anyuska karaktere az anyai szeretet hatalmának végességét jelzi: Róza azt az illúziót látszik cáfolni, hogy a jó-

szívű, önzetlen szerető „végső menedék” lehet.

A kötet központi problémája az emberiség kérdése. Kertész Ákos nem elvontan, hanem konkrétan, mai társadalmunkra vonatkoztatva közelít hozzá. Az *Aki mer, az nyer* kulcsfigurája Vukovics, a gyöngé, de ravasz kisember. A homo ludens az eszménye, számító módon gondolkodik, nincs benne részvét. A testi szerelem márik itt a kötet egyik vezérmotívumává válik, és — bár a további írásokban helyenként túlhangsúlyozottnak érezzük — sokféle jelentést hordoz. Vukovics esetében még póttévékenység, az *Özvegyek* Rózája már tiszta humánusát jelzi vele.

Kertész Ákos nagy kérdése tehát — leegyszerűsítve — így hangzik: hogyan érhető el az emberség mai társadalmunkban? A mi kérdésünk pedig az, hogy az író válaszol-e erre. A kötet első három írásában inkább csak a problémafelvetés a szembe-szökő. A *Kasperek* már inkább „felelő”, mint „kérdező” novella. Kedves tanmese,

de egy kissé leegyszerűsített. A kötet egészében, az előző novellák erotikus töltése után, oldó, frissítő szerepe van. A hős azonban lényegében Kertész Ákos megszokott hőse: az önmegvalósítást öntudatlanul próbálgató ember. Ha a novellában kirajzolódó parabolaív egy kissé sablonos is, a részletek élettel telítettek. Nem hordoznak igazán mély mondanivalót, de kedvesek, emberséget sugárzóak. Az emberség tehát a legnyomorúságosabb körülmények között is megvalósul, és akaratlanul is például állítja önmagát — sugalmazza a novella.

Ezután jön az antitézis: az *Özvegyek*. Aki azonban a kötet eddigi gondolatainak elmélyítését várja, némileg csalódik. Kassai alakjának háttérben hagyásával talán éppen a lélektani és társadalmi szempontból egyaránt leglényegesebb problémát kerülte meg Kertész Ákos. Az író további művei talán ilyen szempontból is teljesebbek lesznek majd. (*Szépirodalmi*, 1979.)

D. Rác István

A „cinizmus” és az „irónia” védelmében

Széljegyzetek Kerékyártó István „Az ironikus életformától a cinizmusig” című cikkéhez. (Palócföld, 1980/4.)

Minden kijelentés értelmességének előfeltétele, hogy a „közlő” és annak „befogadója” kimondatlanul is egyfajta hallgatólagosan érvényes konszenzus (közmegegyezés) alapján akár a kijelentés egészének, akár alkotóelemeinek (így a meghatározott fogalmakat jelölő szavaknak) és ezek összekapcsolásának értelmezésében legalább alapjaiban egyetértsen. Egyszerűen: azt értse meg a másik szavaiból, amit az velük mondani akart. Ha ez a feltétel nem teljesül, kezdődik a mindennapi pongyola szóhasználatból fakadó s unalomig ismert önmagyarázó-önmentegető önértelmezgetések zűrzavara, a „tulajdonképpen én így mondtam, de valójában így és így gondoltam”, a „lehet, hogy rossz szót használtam” — stb. típusú — többnyire minden határozott kijelentést kontúrtaiban szókásába, végeérhetetlen kimagyarázkodásmasszába belekutyuló szájdíaré. Aki csak egy kicsit is foglalkozott klasszika-filológiával, aki csak egyszer is vette a fáradságot, hogy belepillantson, mekkora tudományos nehézséget okoz a Biblia egy-egy óhéber, arámi vagy görög fordulatának hiteles megértése-értelmezése, aki csak egyszer is hajlandó belelapozni egy Platon-, egy Arisztotelész-, egy Hegel-kiadás (csak könnyen hozzáférhető, magyarul a közelmúltban megjelent példákat említek) jegyzeteibe-kommentárjaiba, könnyűszerrel meggyőződhet róla, mennyire bonyolult, sokszor hosszú életet igénylő tudományos feladat egy-egy látszatra magától értetődő terminus *igazi* jelentésének megfejtése. Nem azért, mert — mint a hazai elméletellenes közvélemény még ma is hiszi — a fogalmazás szándékoltan pontatlan, homályos, „arisztokratikus”. Hanem mert minden szó, miként minden egyéb jelentéshordozó közlés értelmét az a szövegkörnyezet határozza meg, amely övezi. (Szándékosan nem azt írtam, hogy „amelyben elhangzik”: ma már külön tudomány, a paralingvisztika foglalkozik a nem szóbeli megnyilatkozások jelentésével, értelmezésével; s ma már közhely, hogy a szavak fogalmi értelme mellett ugyanakkora, esetenként pedig nagyobb jelentősége lehet az intonálási módnak, a kijelentés fogalmi „tartalmával” ellentmondó apró szemvillanásnak vagy fejmozdulatnak, lehet „csúnya” szavakkal becézni és „szép” szavakkal megvetést-becsmérlést kifejezni, stb.)

Különösen nagy és kínos zűrzavart eredményez, ha egy-egy évezredes hagyományra és sokszoros filozófiai elemzésre visszatekintő fogalmat magába szippant, asszimilál a mindennapi nyelvhasználat. Természetesen, kiszakítva az összes, eredeti értelmét meghatározó szövegkörnyezetből, kritikátlanul, vulgarizálva, primitíven aktualizálva. A jobbik esetben az efféle átértelmezést „szakemberek” végzik el, — így történhetett meg, hogy (mint századunk egyik legnagyobb klasszika-filológusa, Loszev vaskos monográfiájában bizonyította) Platon filozófiai rendszerének egyik legbonyolultabb és legfontosabb alapfogalma, az *Idea* még a filozófiailag „kiművelt emberfők” fejének több-

ségében is az eredeti „terminus technicus” reneszánsz kori, neoplatonista — és filozófusok által félreértelmezett, félreértett formájában — él és használtatik mind a mai napig. A rosszabbik esetben ezt az átértelmezést „laikusok” végzik el. Úgy, hogy pl. Epikurosz nemes és mély gondolatait az erkölcsstelen élvhajászok „elméleti” öngigazolási sávjába („epikureista disznó”...), az antik sztoikusok (Seneca, Epiktétosz stb.) filozófiájában vigaszt kereső keserűségét az élettel szembeni közönyösség apológiájává, a görög szofisták komoly problémafelvetéseit a szavak csúrés-csavarásának „mutatványává”, Fichte „tökéletes államról” alkotott utópiáját vagy Nietzsche „emberebb emberről” („Übermensch”) megalkotott-megszenvedett álmait a fasizmus (Rosenbergnek köszönhető) igazolásává züllesztette le.

Nem kétlem, hogy Kerékyártó István „cinizmust elítélő” cikke a legjobb szándékból fakadt. Csak egyetérthetek vele, amikor ezt írja: „Sohasem igazolhatjuk a semmilyen értéket nem tisztelő, minden eszményt s bevett szokást keserű kiábrándultsággal kigúnyoló magatartást”, a „terméketlen tagadást”, az „érzelemellenességet”. Vagyis: csak egyetérthetek vele bizonyos általa észlelt és napjainkban társadalmi méreteken terjedő, ismét módiba jövő *jelenségek erkölcsi elítélésében*. Igaza van akkor is, amikor fölteszi (bár sajnálatosan, válaszl nélkül hagyja) a következő kérdést: „Miért van az, hogy az alkalmazkodó, mindig mindennel egyetértő embereknek soha semmi bajuk, holott magatartásuk a lehető legidegenebb egy humánus társadalom szellemétől, ugyanakkor a szókimondó, kezdeményező, kockázatosítást vállaló embereket összeférhetetleneknek tartják, akikkel nem lehet együtt dolgozni, akiktől ajánlatos minél hamarabb megszabadulni?...” S akkor is igaza van, amikor (sajnos, megint csak a kérdés föltételéig jutva el), fölteszi: „Miért nem veszi föl a legtöbb ember a harcot a körülmények és viszonyok megváltoztatásáért, vagy miért nem adják vissza megbízatásukat, ha nem látnak reményt arra, hogy feladatukat jó lelkiismerettel elláthatják?” Csakhogy — ezt most már én kérdezem a szerzőtől — mindeközben miért nem olvasta el figyelmesebben (ha már megírta) cikkének utolsó bekezdését? Ott is azt a félmondatot, mely szerint „a kérdések pontos megfogalmazása... erkölcsi kötelességünk”. Ő ugyanis épp ennek a magaalított követelménynek, a „pontos megfogalmazásának” nem tesz eleget. Rendre „cinizmusról”, „megvető iróniáról” beszél az általa bírált s szerinte mindinkább terjedő társadalmi magatartásformákat jellemelve. Csakhogy a „közérthetőség” látszatát kelte oly magától értetődősséggel használja ab ovo minősítő kategóriákként ezeket a fogalmakat, hogy ezzel — még a „megvető irónia” relatív létjogosultságának következetesnek ugyan nem mondható, ám legalább toleráns deklarációja ellenére is — tökéletesen fogalmi zűrzavart teremt. Okvetlenül kérdőszóhasogatás volna részéről a fogalmi tisztaság vagy a fogalomhasználat tisztázásának számonkérése? Valóban magától értetődik, hogy mi a „cinizmus” és a „megvető irónia”, s magától értetődik, hogy ezek *ma, hic et nunc*, a mi viszonyaink között egyértelműen negatív mentalitások, magatartásmódok? „Miből születik újra a cinizmus?.. Azokból a hamis emberi viszonyokból, amelyekben a szavak és a tettek közötti feszültség és ellentmondás az értelmes emberi létforma kialakításának lehetőségét gátolja, s az üres szerepjátszás válik kizárólagossá.” (Kiemelés tőlem. — K. Cs.) A fenti kérdést és a rá adott feleletet nem én fogalmaztam meg, hanem Kerékyártó. Bár az én gyalog, konkrétan kifejezésmódot jobban kedvelő

elmémnek az ő válasza túl általános, feltételelesen mégis elfogadom. Elfogadom azért, mert — a „hamis emberi viszonyokra” történő utalásával — ő maga teszi kérdésessé írása egészének fogalomhasználatát, s ő maga bátorít föl arra, hogy igenis merjek „szórszálhasogatni”, és merjem rajta számon kérni saját deklarált „erkölcsi kötelességét”, a „pontos megfogalmazás követelményét”.

Nem egy publicisztikai írás feladata, hogy a „cinizmus” és az „irónia” antikvitásig visszanyúló háromezer éves fogalomtörténetét összefoglalja és mondjuk az irónia szókratészi-kierkegaard-i-romantikus-Thomas Mann-i, vagy a cinizmus Mandeville-i, szabatosan meghatározott fogalmát szembesítse ezek vulgáris, primitív köznyelvi használatával. Efféle igényt nem támasztanak Kerékgyártó cikkével szemben sem, amennyiben írásában nem váltogatná lépten-nyomon a fogalmak teoretikus és köznyelvi használatát, ha nem tenné azt (megtévesztve a tájékozatlanabb olvasót), hogy a kettő végül is ugyanaz. Mégis, maradván a publicisztikai keretek között, merőben utalás-szerűen engedtessek meg fölhívnom a figyelmet az alapfogalmak „pontos megfogalmazásának” fontosságára.

Mindenekelőtt: hozzászólásom címét, melyben *védelmembe* veszem a Kerékgyártó által elítélt jelenségeket (pontosabban: azok alább részletezendő pozitív tartalmait), nem a paradoxonok kedvelése, nem a polgárpukkasztás szándéka íratta le velem. Pusztán szerény „plagiátora” vagyok azoknak az „érzelemellenesnek”, „konfliktuskerülőnek”, „üres szerepjátszónak”, „semmilyen értéket nem tisztelőnek” nem nevezhető gondolkodóknak, akik — természetesen nem az emberi magatartás, az egyéni vagy közösségi életforma általánossá abszolutizált normatívájaként — „cinikus” nyíltsággal vallották és hirdették a cinizmus és az irónia történelmi-társadalmi létjogosultságát, sőt, erkölcsi-gondolati magasabbrendűségét a szemellenzős lelkesültséggel, a naív altruizmussal stb. szemben. Soruk a „minden bevett szokást... kigúnyoló” Szókratészsal kezdhető, s hosszan folytatható az ókori görög „cinikus” filozófusoktól „a rossz világtörténelmileg pozitív szerepéről” elmélkedő Hegelen, a „közjót” az egyéni bűnök révén megteremthetőnek és megteremtendőnek tartó cinikus Mandeville-en, a politika és az erkölcs törvényeit elméleti tudatossággal elsősül szétválasztó Machiavellin, az erényekben csupán álcázott bűnöket, a képmutatásban pedig a bűn erény előtti hódolatát látó La Rochefoucaulton, a Mandeville „cinizmusáért” rajongó (cinikus?) Marxon, vagy — közelebbi példák — a szintén Mandeville cinizmusát igenlő magyar Heller Agnesen (ld. *Portrévázlatok az etika történetéből*, Bp. 1976.) át, egészen az ismert magyar marxista filozófusig, Almási Miklósig, aki egyik szép esszéjének nem átalotta ezt a „polgárhökémtető” címet adni: *A cinizmus dicsérete* (ld. *Ellipszis*, Bp. 1967.). Jézusnak, gondolom és remélem, ennyi is elég ahhoz, hogy illusztráljam, mekkora félreértések lehetőségét rejti magában, ha valaki nem „pontosan fogalmaz”. Hanem úgy, mint Kerékgyártó István, aki — cikkéből kitetszőleg — a „pontos fogalmazás követelményét” csak másokra terjeszti ki.

Egyetlen mentalitás és életforma, így a cinikus és az ironikus sem létezik általában. Reakciók — szellemi-ideológiai és életgyakorlati reakciók — bizonyos adott, konkrét történelmi-társadalmi körülményekre. A szentimentális-moralizáló kritika (amiről Marx egész életében csak a legkiméleltlenebb gúnnyal és megvetéssel beszélt), a bár jószándékú, de gyermekdeden naiv altruizmus, a szenvedő embertársainkkal szembeni játékonkodásra buzdító fölhívások, vagy — frissebb példákkal élve — a 60-as—70-es évek fejükön virágkoszorúval közlekedő s ismeretlen embertársaikat is csókkal köszöntő (szelíd!) hippieji, a „ne háborúzz, inkább szerettezz” jelszava stb. stb. rokonszenvet érdemelnek ugyan (többet, mint amennyit nálunk akár hivatalosan, akár a közvéleménytől kaptak és kapnak), azonban a történelmi tapasztalatok szerint ettől még soha nem váltak valamelyest is hatékony ellenszereivé azoknak „a hamis emberi viszonyoknak, amelyekben a szavak és a tettek közötti feszültség és elmentmondás az értelmes emberi létforma kialakításának lehetőségét gátolja...” A legjobb esetben is csak egyéni életformát, egyéni lehetőséget, egyéni megoldást biztosítanak; lehetővé teszik — egyéni életprogramként — a bátor, sokszor heroikus kivonulást abból a társadalmi környezetből, amelyet *egyénileg* (erkölcsi és egyéb okokból) elviselni nem tudnak és akarnak, amelynek „cinizmusát”, „nihilizmusát”, „elidegenültségét” undorral eltaszítják, megváltoztathatóságában azonban nem hisznek. Ők soha nem cinikusak! Ők soha nem ironikusak! Ők hisznek benne, hogy teremthetők ember és ember között ki-nem-üresedett, formalitásoktól mentes, tartalmas emberi kapcsolatok, ők a kivonulás gesztusával teszik le a voksukat valamilyen másfajta életmodell lehetősége mellett, ahol a nevezetes kanti maxima értelmében ember az embernek csak célja lehet, eszköze nem, ahol lehetségesek olyan interszubjektív viszonyok, melyek közepelte az egyik ember a másik számára nem csupán arra való, hogy az „használja, elhasználja, kihasználja és fölhasználja”. S a másik oldal? A ki nem vonulóké? Azoké, akik élni akarnak a viszonyaik biztosította keretek között? Aki boldogulni akarnak, s ennek érdekében nap mint nap gondosan föl kell mérniük, mit kell tenniük boldogulásuk érdekében? Képzelnék magunkat a helyzetükbe — a *helyzetünkbe*. (Nem nagy kunst, kivált az utóbbi.) Nap mint nap látják-látjuk, hogy a Kerékgyártó által számon kért „helytállás” nem kifizetődő, hogy „a szókimondó, kezdeményező, kockázatot is vállaló embereket összeférhetetlennek tartják, akikkel nem lehet együtt dolgozni, akiktől ajánlatos minél előbb megszabadulni”, hogy az ún. „nehéz emberek” eltökélt konoksága és bizonyított igazságukhoz való, meg-nem-alkuvó ragaszkodása valóban „naiv lelkek szorgalmi feladata”-ként könyveltetik el, hogy a

„megszállottak” sokszor vagy a kórházak idegosztályaira kerülnek, vagy — egyénileg még a jobbik eset — föladják és igyekeznek „beilleszkedni”, visszaállni a náluk tehetéstelenebbek sorába, alkalmazást — mert ez sem ritka — többszörös áron kamatoztatják tudásukat ott, ahol fűtyülnek a „szolgálati útra”, ha az értelem azt diktálja. Boldogulni akarnak, boldogulni, vagyis nemcsak megélni, szeretnék a bennük rejlő többlet el- és fölismerését. S mit tapasztalnak? „Az alkalmazkodó, mindig mindennel egyetértő embereknek soha semmi bajuk” — írja Kerékgyártó. „Holott magatartásuk a lehető legidegenebb egy humánus társadalom szellemétől” — folytatja. Formállogikailag ebből efféle következtetések lehetségesek: a.) az általuk képviselt magatartás idegen egy humánus társadalom szellemétől; b.) a viszonyok, amelyek között ezt a magatartást képviselik, nem humánusak; c.) a társadalom *szelleme* humánus, „evilági helytartói” — márpedig nekik a mindennapi életgyakorlat során csak velük van dolguk — nem azok; d.) a társadalom szelleme humánus, „földi helytartói” magánszemélyként szintén humánusak, azonban a kétfajta „humánusságot” egymástól elválasztó „közlekedési rendszer” (magyarán: a közöttük levő *intézményrendszer*) el van dugulva, rosszul működik. S most folytassuk tovább a gondolatmenetet. Aki az előbbi négy, formállogikailag lehetséges következtetésig eljutott, annak az elsőt nyilván eleve el kell vetnie: elvégre ő épp azért képviseli a „helytálló” magatartást, mert ezt tartja adekvátnak egy „humánus társadalom szellemével”; elvetheti a második logikai lehetőséget is, mert a magatartást, amit képvisel, azzal a szent meggyőződéssel képviseli, hogy humánus viszonyok között él, s ezek éppen ezt igénylik és várják el tőle; a harmadik lehetőség fölött már eltöprengt: a társadalom „humánus szelleme” nevében szembe szálljon-e annak illetéktelen „evilági helytartóival”, és az utóbbiak szembeszegülésével mit sem törődve, „nehéz emberként” verekedjen-küzdjön-hadakozzék, elmenvén egészen az Atyaúrstenig, érvényt szerzendő a maga igazának (tehát ne a cinikus utat válassza), vagy törődjék bele, hogy ama „szellem” *amott* van, hozzá túl messze és magasan. „helytartói” meg itt, közvetlenül fölötte, és természetes élet- és boldogulásiigénye érdekében *cinikus* vagy *ironikus* tudattal igyekezzék berendezkedni az „ez van” világában. Marad a negyedik lehetőség. A két „humánusság” közötti torlasz meg- és belátása, s a gyakorlatban a furfangosnál furfangosabb kísérletek arra, hogy a „földi helytartók” humánusságát fölhasználva, sógorsági-komasági-haveri alapon, fehérasztal melletti bruderkezások közben, kisebb-nagyobb mérvű „bevonások” („társaszerző” stb.) csáberejével, csúszópénzekkel és egyéb „illegitim” eszközökkel próbálja megélni azokat a részeket, melyeket az intézményrendszer-torlasz emelőinek trehány-sága esetleg szabadon hagyott. *Cinikus? Ironikus?* A lényeg szempontjából közömbös kérdés, egyéni alkatának, humorérzékének, alapkedélyének a kérdése. Mert a lényeg egy: akár ez, akár az, nem elítélhető. Különösen erkölcsileg nem: sosem a tükör hibája, ha a belépillantó vasorrú bábára nem a szépséges tündérrálynő tekint vissza. „Miért van az”, hogy ez van? — teszi föl — cinikusan? óvatosan? ironikusan? — nyitva hagyva a kérdést Kerékgyártó István. Hadd válaszoljak én rá — nem cinikusan, nem óvatosan, nem ironikusán: mert nap mint nap kerülnék olyan választási helyzetek, döntéskényszerek közé, ahol — hacsak nem akarjuk beérni a „ius murmurandival”, a saját levükben fővők és visszafojtott indulataiktól füstölgők helyzetével — vagy *cinikusan*, vagy *ironikusan* kell megiallunk a kitűzött céljaink eléréséhez szükséges lépéseket. Máskülönben marad a szenvedélyes-patetikus (tehát se nem cinikus, se nem ironikus) asztalfölborítás semmi jóval nem kecsegtető gesztusa.

Kerékgyártó István szerintem megengedhetetlen általánosítással írt a „cinizmusról” és az „iróniáról”. Cinizmus ugyanis többféle van. A filozófiatörténetben közismert, mekkora a különbség Franklin Benjamin önéletrajzában — az „anyagi haszon” és az „erkölcsi jó” apologetikus azonosításának — „naiv” cinizmus és pl. Mandeville tisztánlátó cinizmus között, amely — nem én, hanem Marx írta: „Éppen makulátlan becsületességéből fakadt”. A fogalmi differenciálás kötelező kellene legyen napjainkban is — még egy publicisztika keretei között is. A merő ostobaságból, szellemi-erkölcsi-lelki kiegészítésgből fakadó, öncélúan-destruktív cinizmust magam is viszolygató mentalitásnak és életformának tartom, bár — közbevetőleg — ritkának is. És tiszta formában, az elmekörtani eseteket leszámítva, megvalósíthatatlannak is. Igenlem ezzel szemben azt a „konstruktív” törekvő, progresszív, naivitástól mentes cinizmust, iróniát, amely nagyon is konkrét *értékek* és tartalmas egyéni és társadalmi *célok* nevében és érdekében száll szembe „gúnnyal, cinikus hangvétellel a közhiedelem által fenntartott, elmúlt értékekkel” (*Esztétikai kislexikon*, Bp. 1973.) S igenlem azt a cinizmus vagy irónia formáját, amely öltött, erőtartalekölő beállítottságot, amely ezekbe a formákba rejtőzködve kíván kitérni a csak energiaherdálásra alkalmas mellébeszélések, az inflálódott pátoszú nagy szavak minden cinizmusnál és iróniánál visszataszítóbb latináit elől.

Úgy vélem, ellentétben Kerékgyártó Istvánnal, létezik értelmes és konstruktív cinizmus is. És úgy vélem, szintén ellentétben Kerékgyártó Istvánnal, hogy olyan korban élünk, amikor — sajnos — a mindenre rákérdező Szókratész okvetetlenkedő iróniája, a minden erény mögött álcázott bűnt szimatoló La Rochefoucault keserű erkölcsi cinizmus, a politika és az erkölcs összeegyeztethetlenségét fölisméro Machiavelli cinizmus, a közjót a magánbűnök szülőteként jellemző Mandeville tisztánlátó — noha kezvetlen — cinizmus ma is lehet aktuális szellemi és gyakorlati életforma.

Könczöl Csaba